

Г.В. Брюханова,

викладач кафедри дизайну Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка

ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ДИЗАЙНУ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Брюханова Г.В.

ІСТОРИЧНА ДИНАМІКА ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ДИЗАЙНУ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Стаття присвячена виявленню основних проблем підвищення професійних компетентностей фахівців з дизайну друкованої продукції у вищих навчальних закладах. Сьогодні головним завданням національної системи освіти є її вдосконалення. Ми повинні зробити освіту більш глибокою, щоб наблизитися до міжнародних освітніх стандартів. Це вимагає підготовки високопрофесійних спеціалістів на основі компетентнісного підходу, технічної підтримки, розробки ефективних методів у теорії і практиці професійної підготовки, впровадження інформаційних технологій і, можливо, додаткових інвестицій, що забезпечило б якнайшвидше вирішення цих проблем. Сфера діяльності дизайнера стає все ширшою, збагачується новими ідеями та технологіями, дизайнерські спеціальності стають все складнішими для вивчення та засвоєння. Основні засади успішного освоєння професії дизайнера — осягнення всіх тонкощів її, ґрунтовна освіта, засвоєння найскладніших методів і прийомів, яких потребує робота фахівця. Використовуючи досвід провідних світових шкіл дизайну, ці принципи, ідеї та технології мають лягти в основу системи дизайнерського навчання. Для досягнення необхідного рівня компетентності важливо, щоб студент у процесі освіти міг одержувати практичні навички на розвинутому багатопрофільному поліграфічному підприємстві, де є можливості професійної самореалізації.

Ключові слова: проблеми підготовки, професійні компетентності, компетентний фахівець з дизайну, виробнича практика.

Briukhanova A.V.

HISTORICAL DYNAMIC OF INCREASING PROFESSIONAL COMPETENCE LEVEL OF FUTURE SPECIALISTS IN GRAPHIC DESIGN

The article is devoted to the indication of the main problems of increasing professional competence of specialists in graphic design in higher institutions. Today the main task of the national education system is its improvement. We need to improve education perfectly to reach international educational standards. It requires training of highly professional staff on the competence-based approach, technical support, development of effective methods in theory and practice of professional training, introduction information technology, and, perhaps, additional investment that would ensure fast solving these problems. The sphere of designer's activity becomes wider, is enriched with new ideas and technologies, profession of designer becomes more difficult for study and mastering. Using experience of the leading world design schools, their principles, ideas and technologies should form the basis for the system of design training. To reach the necessary level of competence it is important for student to get practical experience in modern multiprofile publishing company with possibility of professional self-realization during his study.

Key words: problems in training, professional competence, competent specialist in design, manufacturing practices.

Брюханова А.В.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ДИНАМИКА ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ ПО ДИЗАЙНУ ПЕЧАТНОЙ ПРОДУКЦИИ

Статья посвящена выявлению основных проблем повышения профессиональных компетенций специалистов по дизайну печатной продукции в высших учебных заведениях. Сегодня главной задачей национальной системы образования является ее совершенствование. Мы должны сделать образование более глубоким, чтобы приблизиться к международным образовательным стандартам. Это требует подготовки высокопрофессиональных специалистов на основе компетентностного подхода, технической поддержки, разработки эффективных методов

в теории и практике профессиональной подготовки, внедрения информационных технологий и, возможно, дополнительных инвестиций, что обеспечило бы скорейшее решение этих проблем. Сфера деятельности дизайнера становится все шире, обогащается новыми идеями и технологиями, дизайнерские специальности становятся все сложнее для изучения и усвоения. Основные принципы успешного освоения профессии дизайнера — постижение всех тонкостей ее фундаментального образования, усвоение сложнейших методов и приемов, которых требует работа специалиста. Используя опыт ведущих мировых школ дизайна, эти принципы, идеи и технологии должны лечь в основу системы дизайнерского обучения. Для достижения необходимого уровня компетентности важно, чтобы студент в процессе образования мог получать практические навыки на развитом многопрофильном полиграфическом предприятии, где есть возможности профессиональной самореализации.

Ключевые слова: проблемы подготовки, профессиональные компетентности, компетентный специалист по дизайну, производственная практика.

На сьогодні головним завданням національної системи освіти є підвищення її якості, особливо у вищих ланках, необхідність зробити освіту більш глибокою та ґрунтовною, наближаючись до міжнародних освітніх стандартів. Це потребує підготовки високопрофесійних кадрів на основі компетентнісного підходу, технічного забезпечення, розробки дієвих методик у галузі теорії та практики фахового навчання, впровадження інформаційних технологій і, напевне, додаткових інвестицій, що забезпечили б якнайшвидше вирішення цих задач.

Сфера діяльності дизайнера стає все ширшою, збагачується новими ідеями та технологіями, дизайнерські спеціальності стають все складнішими для вивчення та засвоєння. Основні засади успішного освоєння професії дизайнера — осягнення всіх її тонкощів, ґрунтовна освіта, засвоєння найскладніших методів і прийомів, яких потребує робота фахівця. Використовуючи досвід провідних світових шкіл дизайну, ці принципи, ідеї та технології мають лягти в основу системи дизайнерського навчання.

Науковці досліджували різні напрями проблеми розвитку дизайну та дизайнерської освіти. Так, В. Косів досліджує проблеми графічного дизайну та глобалізаційні процеси сучасності [5], дизайн як техно-естетичну систему аналізує Є. Лазарев, окремі аспекти становлення й розвитку дизайнерської освіти в Україні та за кордоном досліджують С. Нікуленко, А. Павлів, С. Чебоненко та ін., оновлення змісту, форм, методів і прийомів організації навчально-виховного процесу на засадах єдності краси та доцільності пропонує Г. Сотська, теорію та історію дизайну досліджує П. Татіївський, В. Тименко пропонує враховувати етнокультурне середовище як важливу умову формування конструктивних умінь тощо.

Мета дослідження — розглянути та проаналізувати засоби підвищення рівня професійних компетентностей майбутніх фахівців з дизайну друкованої продукції в історичному розрізі.

Методологія цієї роботи ґрунтується на вивченні історичного досвіду, етапів становлення та розвитку освіти у галузі підготовки фахівців з дизайну поліграфічних матеріалів.

Консервативні тенденції у політиці, суперечливі процеси, що відбувалися у економіці УРСР позначилися на духовному житті суспільства. У 60–80 роках ХХ ст. влада приділяла першочергову увагу розвитку системи народної освіти. В УРСР почали відкриватися численні заклади освіти, від шкільних закладів, професійно-технічних училищ і до вищих навчальних закладів. У 1986 році в Україні було уже 146 вищих навчальних закладів в порівнянні з 135 у 1960 році. При цьому кількість студентів зросла з 417 до 850 тис.

Сьогоднішній дизайн, що сформувався на основі досвіду основоположників, на даний момент має деякі суперечності між вимогами до організації навчального процесу та недостатньо узгодженим із сучасними суспільними вимогами змістом професійної дизайнерської освіти, недостатнім іноді навчально-методичним забезпеченням, між необхідністю збагачення та розширення змісту дизайнерської освіти та недостатнім обсягом навчальних годин, відведених на дизайнерські спеціальні дисципліни в освітньо-професійних програмах (Брюханова Г.В., 2015).

Професійне навчання студентів-дизайнерів у вищих навчальних закладах, як показує практика, часто зводиться до однобокого, вузько-спрямованого вивчення кожного предмета окремо, без урахування специфіки окремих спеціальностей, наприклад, методика книжкового дизайну як інтегруючої міждисциплінарної діяльності. Випускник вищих навчальних закладів, обтяжений масою паралельних, не пов'язаних спільним «фокусом проектності» завдань, не здатний оперативно переключатися з одного виду діяльності на інший, володіючи при цьому інтегруючим, міждисциплінарним мисленням, уміннями проводити наукові дослідження, прагнучи одержати нові знання, адаптуватися у будь-якій ситуації

та самостійно знаходити нестандартні творчі рішення, орієнтуючись у різних галузях науки і мистецтва. Він не в змозі здійснювати професійну діяльність сповна [4, 44].

Використовуючи досвід піонерів дизайну в Україні, необхідно розвивати співробітництво українських вищих навчальних закладів з провідними школами у Європі, США, Японії та у інших розвинених країнах світу на всіх рівнях. Таке співробітництво може принести багато користі для розвитку, підвищення якості та змістового наповнення освіти. Було б також дуже корисно організувати співробітництво на рівні поліграфічних підприємств для проведення виробничої практики студентами не тільки на вітчизняних, але і на зарубіжних виробництвах і у рекламних агенціях, що сприятиме розширенню професійного світогляду майбутніх фахівців, допоможе ознайомитись з досвідом та технологіями, з новими ідеями, які у майбутньому можуть бути впроваджені в Україні.

Дисципліна «Виробнича практика» призначена для опанування студентами у виробничих умовах одержаних на лекційних, практичних та лабораторних заняттях знань та умінь. Вона дає можливість більш повно ознайомитися і вивчити особливості сучасного поліграфічного виробництва, закріпити набуті у вузі теоретичні знання, застосувати їх для адаптації в реальних виробничих умовах, які формувалися під впливом визначальних тенденцій розвитку світової поліграфії.

Виробнича практика проводиться з метою практичного застосування та апробації набутих теоретичних знань на певних ділянках виробництва поліграфічних та інших промислових підприємств видавничо-поліграфічного спрямування, видавництв, науково-дослідних та проектно-конструкторських організацій, фірм, спільних підприємств.

У завдання виробничої практики входить: загальне ознайомлення з роботою підприємства; детальне ознайомлення з: виробничим процесом та технологічним обладнанням; складом та роботою комп'ютеризованих систем та їх програмним, інформаційним, матеріальним та інженерно-організаційним забезпеченням; переліком матеріалів, що використовуються у виробничому процесі, їх основними технологічно-якісними показниками та методиками дослідження основних характеристик; методами і засобами контролю якості матеріалів, напівфабрикатів та готової продукції; технологічними процесами редакційно-видавничого та поліграфічного виробництва; організацією процесу післяопераційного контролю.

Засвоєння практичних навичок з: технології автоматизованого введення та опрацювання текстової та ілюстраційної інформації; технології створення електронних та мультимедійних

видань; технології профілювання обладнання введення та виведення інформації; користування різноманітною вимірною технікою; вибору відповідних матеріалів в залежності від вимог замовлення; проведення досліджень основних характеристик матеріалів; визначення відповідних характеристик матеріалів та їх кількості в залежності від вимог до готової продукції; аналізу технології й організації всіх ланок даного поліграфічного виробництва; його програмного, інформаційного, матеріально-технічного та організаційно-інженерного забезпечення.

Після проходження виробничої практики студент повинен підвищити рівень професійних компетентностей, засвоївши: основні правила оформлення книжкової, журнальної та аркушевої друкованої продукції; основні конструкційні елементи книжкових видань та методики визначення основних величин, що характеризують видання; основні групи шрифтів, поділ шрифтів у групи за накресленням, контрастом і розмірами та правила їх застосування; технологічні схеми виконання виробничих процесів; основні види друкованої продукції; основні етапи випуску видавничої продукції, особливості їх підготовки до друку та виконання друкарських і післядрукарських процесів в залежності від виду продукції, способу друку, використовуваного обладнання та матеріалів тощо; основне поліграфічне обладнання та матеріали.

Студент повинен уміти: обирати необхідну технологічну схему введення даних, оброблення текстової та ілюстраційної інформації, виготовлення фотоформ та друкарських форм з одночасним вибором обладнання та матеріалів; обирати необхідну технологічну схему виготовлення друкованої продукції з одночасним вибором обладнання та матеріалів; вірно обирати програмні продукти для введення та опрацювання інформації; працювати у різних програмах, текстових і графічних редакторах, у програмах верстання та електронних спусків полос тощо; вносити корективи у зображення з урахуванням подальшого їх поліграфічного опрацювання; висувати вимоги до якості проміжних елементів виробничого процесу; встановлювати причини виготовлення невідповідної продукції; обирати основні матеріали для випуску продукції за певним технологічним процесом її виробництва; обирати матеріали для виготовлення фотоформ та друкарських форм за певним технологічним процесом її виробництва.

Студент повинен детально ознайомитись з: особливостями мережевого забезпечення та будовою діючих комп'ютеризованих систем; принципами взаємодії підприємства із замовниками, функціональними зв'язками між підрозділами тощо; принципами організації контролю якості, кількістю технічних засобів, їх можливостями

щодо реалізації контролю і технологічного процесу в цілому тощо.

При наданні практиканту необхідних можливостей зі сторони підприємства студент може: практично освоювати програмні продукти, специфічні технологічні процеси обробки інформації, методи контролю та аналізу матеріалів тощо; здійснювати сканування, верстання, кольороподіл та корекцію кольору, макетування, виведення обробленої текстової та ілюстративної інформації на фотоплівку, виготовлення формного матеріалу або збереження його на електронному носіїві; здійснювати друкування або оперативне тиражування продукції на комп'ютеризованих системах, друкарських машинах, цифрових друкарських машинах тощо; створювати електронні видання, WEB-сторінки та сайти; підбирати матеріали для різних замовлень; виконувати аналіз матеріалів з використанням різних методів та засобів досліджень.

Бездоганна підготовка фахівців з дизайну неможлива без глибокого занурення в область комп'ютерних технологій. У наш час жоден процес на виробництві не обходиться без комп'ютерної складової, те ж саме можна сказати і про навчання, особливо у сфері розробки та створення поліграфічної продукції.

Дуже важливо проводити виробничу практику на третьому-четвертому курсах бакалаврату на багатогалузевих, добре оснащених обладнанням і сучасними технологіями, з потужним промислово-технічним потенціалом поліграфічних комплексах, що мають завершений цикл технологій з випуску газет, журналів, пакування, етикеток, листівок та іншої друкованої продукції.

У процесі виробничої практики студент спостерігає наочно процес друку поліграфічної продукції на багатофарбових машинах, знайомиться з процесом приладжування, бачить на практиці, для чого створюються в макеті мітки обрізки, суміщення та кольорові шкали. Спостерігаючи за роботою друкаря, студент краще засвоює дещо абстрактний для нього при теоретичному вивченні лекційний матеріал (Брюханова Г.В., 2014, с. 46).

Протягом становлення і розвитку дизайнової освіти в Україні у провідних навчальних закладах виробничі практики студентів поступово набирала все більшого значення. Наприклад, у 1970–1971 рр. у Харківському художньо-промисловому інституті велику увагу приділяли навчальній та виробничій практиці. Починаючи з другого курсу, студенти проходили навчально-виробничу практику — ознайомлення з виробничо-технологічним процесом промислових підприємств. На 3 курсі — проектно-конструкторська практика. Завдання практики — ознайомлення із процесом проектування і моделювання на підприємствах і впровадження художньо-конструкторських

проектів у виробництво. Практика проводилася на підприємствах і КБ Харкова, Києва, Запоріжжя, Полтави, Керчі. Під час проходження практики студенти вивчали проектно-технічну документацію на продукцію машинобудування та виробу культурно-побутового призначення, брали участь у процесі проектування і моделювання.

Літня практика на всіх факультетах і відділеннях інституту проводилася у відповідності з навчальними планами у формі навчальної, виробничої та проектно-конструкторської практики. Місяця проведення практики затверджувалися Радою інституту, робочі плани по практиці — Методичною радою. На основі діючих програм профілюючі і загальнохудожні кафедри розробили розгорнуті курсові робочі плани з методичними вказівками, послідовністю роботи та обсягом роботи по практиці.

Значна частина дипломних робіт виконувалася за завданнями підприємств і організацій. Окремі роботи випускників було визнано вагкими уваги, і вони були впроваджені у виробництво [7].

Український поліграфічний інститут імені Івана Федорова теж надавав велике значення виробничій практиці. У період з 1970 по 1975 рр. на кафедрах оформлення та ілюстрації книги, мистецтва книги, теорії та практики редагування ряд курсових проектів та курсових робіт були одночасно включені у тематичні плани видавництва, що давало можливість підвищити вимоги до якості макетів у матеріалі, більше уваги приділяти виробничим аспектам художнього конструювання.

Протягом 1972–1975 років на виробничу та переддипломну практику щорічно направлялося 35 студентів в 12 науково-дослідні інститути.

Для спеціалізацій «Оформлення та ілюстрація книги», «Редагування науково-технічної інформації та рекламної літератури» базовими були республіканські видавництва в м. Києві («Дніпро», «Урожай», «Молодь», «Веселка», «Наукова думка», «Вища школа», «Техніка», «Будівельник»), у Харкові («Прапор», Книжкова палата УРСР), у Львові («Каменярь», виробничі об'єднання «Вища школа» при Львівському держуніверситеті, а також виробничі комбінати республіканського об'єднання «Укрторгреклама», обласні управління у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі) [6].

Зараз Українська академія друкарства (колишній УПІ ім. І. Федорова), не втративши зв'язків з поліграфічними базами, розвинула їх, розширивши зв'язки із зарубіжними партнерами. Серед них — Варшавська політехніка. Студенти обох вищих навчальних закладів можуть проходити виробничі практики на поліграфічних підприємствах Польщі та України. Студенти Варшавської політехніки та Української академії друкарства

працюють над спільними проектами, в тому числі — над створенням електронного видання про Львів і Варшаву. Випускники не тільки Академії, а й Варшавської політехніки можуть отримувати подвійний диплом, який визнається на європейському ринку праці.

У цих навчальних закладах студенти навчаються виключно за індивідуальними навчальними планами. Більшість навчального часу виділяється на самостійну роботу студента. Головне — відвідувати лабораторні та практичні заняття і успішно скласти відповідні модулі. До речі, практичні заняття в обох навчальних закладах проходять у навчально-демонстраційних центрах, які оснащені сучасною видавничо-поліграфічною технікою. В Академії розміщений центр німецької фірми «Гейдельберг» — найбільшого виробника поліграфічної техніки у світі, — з якою укладено угоду про співпрацю. До слова, польська співпраця також починалася із практичного аспекту. Свого часу до нас звернулися великі польські поліграфічні компанії з пропозицією працювати [3].

Добре розвинута виробнича практика у студентів спеціальності «Видавнича справа та редагування» у Київському національному університеті культури і мистецтв. Виробничу практику студенти проходять на 4 курсі. Метою практики є набуття конкретних навичок із верстання майбутнього видання, робота над оригінал-макетом.

Навчально-методичне забезпечення діяльності вищих мистецьких навчальних закладів разом із іншими педагогічними компонентами мають утворювати науково-теоретичну й концептуальну єдність професійної підготовки спеціалістів для сфери дизайну. Саме тому питання поліпшення організації навчального процесу, якості теоретичної та практичної підготовки студентів-дизайнерів, упровадження позитивних результатів навчально-методичної діяльності вищих навчальних закладів традиційно належать до актуальних питань дидактики вищої школи та постійно перебувають у центрі уваги фахівців.

Відповідно до Положення про організацію та порядок проведення виробничої практики студентів, які навчаються у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації за напрямом підготовки «Дизайн», виробнича практика бакалаврів вищих мистецьких навчальних закладів

здійснюється на базах поліграфічного виробництва або у видавництвах, де закріплюється та розширюється рівень професійної компетентності фахівця та оцінюється здатність випускника вирішувати типові задачі діяльності дизайнера в умовах, наближених до професійної діяльності.

Отже, ми виявили основні проблеми щодо підвищення професійних компетентностей фахівців з дизайну друкованої продукції у вищих навчальних закладах, кожна з яких має зв'язок з іншими проблемами, аналіз яких дає нам розуміння шляхів їх подолання та підґрунтя для створення якісної структури навчального процесу. Одна з проблем підготовки майбутніх дизайнерів друкованої продукції містить у собі протиріччя між технологічною готовністю випускників дизайнерів та професійною компетентністю, що включає в себе активність, заповзятливість, ініціативу, конкурентоспроможність, здатність до швидких реакцій на вимоги ринку, раціональність рішень тощо. Для досягнення необхідного рівня компетентності важливо, щоб студент у процесі освіти міг одержувати практичні навички на розвитку багатопрофільному поліграфічному підприємстві, що допоможе йому одержати відповідне уявлення про свою професійну компетентність і дасть підстави для критичного аналізу і самостійного вдосконалення свого компетентнісного рівня.

Інша проблема полягає в тому, що у сучасній практиці підготовки майбутніх дизайнерів друкованої продукції спостерігається відрив академічного традиційного навчання від практичного втілення набутих знань у професійну діяльність, заради якої це навчання здійснюється. Деякі необхідні для такого дизайнера предмети вивчаються поверхнево, внаслідок браку навчальних аудиторних годин або необхідного обладнання для придбання та засвоєння навичок. Для вирішення цієї проблеми замало розробити або поміняти зміст навчальних програм, тут потрібно переглядати саму структуру дисципліни та, звичайно, матеріальні ресурси для розвитку технологічної бази ВНЗ.

До перспективних напрямків дослідження означених проблем можна зарахувати розробку та реалізацію ефективних засобів формування професійної компетентності майбутніх фахівців з рекламного дизайну у ВНЗ.

ДЖЕРЕЛА

1. Брюханова Г.В. Впровадження інформаційних технологій в освіту дизайнерів друкованої продукції в умовах росту інформаційного суспільства / Г.В. Брюханова // Педагогічний процес: теорія і практика (Збірник наукових праць). — Київ, 2014. — С. 45–49.
2. Брюханова Г.В. Професійна підготовка майбутніх фахівців з дизайну друкованої продукції в Україні: Історичний аспект / Г.В. Брюханова // Неперервна професійна освіта. Теорія і практика Наук.-метод. журнал. — Київ, 2015. — С. 113–116.
3. ЗАТ «Видавничий дім “Високий Замок”». (04.04.2013 р.). Богдан Дурняк — двічі професор. Отримано 12.02.2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.wz.lviv.ua/ukraine/122579>
4. Ильенко Е. Искусство создания книги / Е. Ильенко // Книжная торговля. — 1988. — № 9. — С. 44–45.
5. Косів В. Графічний дизайн в Україні: проблеми становлення національного стилю // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-методичної конференції «Дизайн-освіта 2003: досвід, проблеми, перспективи», 24–28 березня 2003 р., м. Харків / за загал. ред. Даниленка В.Я. — Харків : ХДАДМ, 2003. — с. 312.
6. Годовой отчет украинского полиграфического института имени Ивана Федорова за 1974–1975 г. (1976) УПИ Ивана Федорова. Справ постійного зберігання 2619, Архів Вищих органів влади., Львів.
7. Звіт про роботу Харківського художньо-промислового інституту за 1969–1971 н. р. (1972). Справ постійного зберігання 2619, Архів Вищих органів влади, Харків.

REFERENCES

1. Briukhanova H.V. Vprovadzhennia informatsiinykh tekhnolohii v osvitu dyzaineriv drukovanoi produktsii v umovakh rostu informatsiynoho suspilstva. / H.V. Briukhanova // Pedahohichni protses: teoriia i praktyka (zbirnyk naukovykh prats). — Kyiv, 2014. — S. 45–49.
2. Briukhanova H.V. Profesiina pidhotovka maibutnykh fakhivtsiv z dyzainu drukovanoi produktsii v Ukraini: Istorychnyi aspekt. / H.V. Briukhanova // Neperervna profesiina osvita. Teoriia i praktyka. Nauk.-metod. Zhurnal. — Kyiv, 2015. — S. 113–116.
3. ZAT «Vydavnychiy dim “Vysokyi Zamok”». (04.04.2013 r.). Bohdan Durniak — dvichi professor. Otrymano 12.02.2015 r. [Elektronnyi resurs]. — Rezhim dostupu : <http://www.wz.lviv.ua/ukraine/122579>
4. Ilyenko Ye. Iskusstvo sozdaniya knigi / Ye. Ilyenko // Knizhnaya trgovlya. — 1988. — № 9. — S. 44–45.
5. Kosiv V. Hrafichniy dyzain v Ukraini: problemy stanovlennia natsionalnoho styliu // Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii «Dyzain-osvita 2003: dosvid, problemy, perspektyvy», 24–28 bereznia 2003 r., m. Kharkiv / za zahal. red. Danylenka V.Ya. — Kharkiv : KhDADM, 2003. — s. 312.
6. Godovoy otchyot ukrainskogo poligraficheskogo instituta imeni Ivana Fyodorova za 1974–1975 g. (1976) УПИ Ивана Федорова. Справ постійного зберігання 2619, Архів Вишчых органів влади, Lviv.
7. Zvit pro robotu Kharkivskoho hudozhnio-promyslovoho institutu za 1969–1971 n. r. (1972). Справ постійного зберігання 2619, Архів Вишчых органів влади, Kharkiv.

*Рецензент — доктор філософських наук, професор Ю.Л. Афанасьєв
Прийнято до друку — кандидат педагогічних наук, доцент Н.О. Терентьєва*